

ЛЕКСИКАЛНИ ОСОБЕНОСТИ НА ОБРЕДНАТА ТЕРМИНОЛОГИЯ НА РОДИЛНИТЕ ОБИЧАИ В ГОВОРА НА СЕЛО ЗАРЯ

С. И. Георгиева (Одеса)

В тази работа се описва лексиката на родилните обичаи и обреди на българските преселници, живеещи в село Заря, Одеска област.¹ Изучаването на празнично-обредната система на българите в Украйна има важно значение не само за етнографската наука, но и за българското езикознание. Тя съдържа ценни данни също така и за славянското и за общото езикознание.

Езикът е неделима част от културата на всеки етнос. Той е и извор, основа за разкриване на етнокултурната история и етническата специфика на всеки народ [4: 63].

По традиция названията са неделима част както при описанието, така и при изследването на всеки обичай. Названията се интерпретират главно с оглед на диахронната информация, която те носят за изследвания обичай. Изучаването на диалектната лексика е тясно свързано с разкриване на особеностите на думата. Това се налага поради устния характер на употребата и поради отсъствието на нормативност, присъща на книжовния език. При отделните думи се наблюдават различни фонетични и словообразователни варианти.

Говорът на село Заря досега не е бил подлаган на специални проучвания. Липсва монографично описание на говора. Не са събрани материали по лексикологията. Целта на тази работа е да представи колкото може по-пълно лексиката на родилните обичаи и обреди, която се употребява от българите-преселници, живеещи в село Заря.

Обект на изследването е говорът на село Заря. За сравнение са използвани езикови материали от други български села в Бесарабия (Виноградовка, Кирички, Калчева, Суворово и др.). Основните източници, от които е ексцерпиран анализираният езиков материал, са: теренни проучвания на авторката, етнографски материали (събрани по време на експедицията през 1995 г. от група историци от ОДУ "И. И. Мечников". За справка са използвани и някои речници на българския език (напр. БЕР, РСБКЕ, СТРБЕ и др.).

Под "родилни обичаи" в етнографията се разбира цикъл обреди, които са свързани с периода на бременността, раждането и кръщаването. Те заемат важно място в системата на семейните обичаи [2:197]. Описанието на лексиката на тези обичаи дава възможност не само да се запознаем с тях, но и да съпоставим с лексиката на родилните обичаи и в други бесарабски

¹ За етнографското проучване вж. Георгиева С. И. Етнолингвистична характеристика на родилните обичаи и обреди в село Заря, Одеска област // Наша школа. — 1999. — №2-3. — С. 140-143.

български села и области. Така може веднага да се установи какво в лексиката е общо за всички българи и какво е присъщо за българите от по-малки райони (в случая се има предвид с. Заря).

Баба — название на старите жени и акушерките, които бабуват по време на раждане. В голямата част от семейните, календарните и стопанските обреди и обичаи на нея традицията отрежда главната роля, характеризираща я често като посредник между земния и отвъдния свят [БМ: 16]. В село Заря тя се нарича *бабка*. Тази лексема се използва в значение “жена, която помага на родилка при раждане; акушерка”. В българския книжовен език на тази дума съответства *баба* [РБЕ I: 360]. В “Этимологический словарь славянских языков” лексемата * *baba* означава — * *baba* ст. слав. БАБА ж. р. бѣдѣн, авѣа “бабушка”, мата, obstetrix “повивальная бабка”; сербохорв. баба ж. р. “бабушка” “старуха” “кормилица” “жена” “повитуха” “акушерка” и т. д. В древноруския език лексемата *баба* “женщина замужняя” “мать отца или матери” “повивальная бабка” “ворожея” (Срезневский I: 36—37). Обаче в руския език тази лексема зафиксирана в значение “замужняя женщина” “жена” “бабушка” (Фасмер 99). Не се използва в значение “повивальная бабка”. В староукраинския език лексемата *баба* се използва в значение “замужняя женщина” “старуха” “знахарка-ворожея” “повитуха” (Тимченко I: 44), а в украинския — “женщина” “старуха” “повивальная бабка” (Гринченко I: 12—13). “У всех славян *baba* имеет одно и то же основное значение, а часто и одинаковые вторичные значения (Machek, 20). Это высказывание суммирует распространенную в науке точку зрения, согласно которой праслав. * *baba* — слово детской речи (Z) с главным значением “старуха, бабка”, тогда как остальные значения — результат вторичного переноса, в основе которого лежит либо простая метафора, либо языческое представление [ЭССЯ I: 107]”.

В българския етимологичен речник тази лексема се дава в значение “стара жена; майка на някого от родителите”; стб. БАБА “кърмачка”. — Произв.: *бабка*, *бабувам*, *бабя* “бабувам, акуширам” [БЕР:22-23]. Терминът показва слаба вариативност — *баба*, *бабка*. Само в село Заря е зафиксирана лексемата *бабка*. В другите бесарабски села се използва думата *баба* (Виноградовка, Калчева, Кирнички, Суворово, Твардица, Червоноармейское, Яровое).

Според народните схващания в с. Заря пълноценното и щастливо семейство е немислимо без деца. Жена, която не може да роди се нарича *й`ало*, *бездетна*. По традиция безплодието в семейството се дължи винаги на нея, затова и общественото отношение към нея е отрицателно. Бездетни жени не могат да изпълняват обредни функции. В българския книжовен език функционира лексемата *бездетна* “която не ражда, безплодна” [РСБКЕ I:146]. А думата *й`алова* се използва като диалектна [СТРБЕ: 873]. В другите бесарабски български говори се употребяват същите лексеми.

В с. Заря все още се използват следващите названия за бременна жена — *т`ешка*, *в пълуженийе*, *б`ир`ем`ена*. В селата Виноградовка, Калчева, Яро-

все функционираат лексемите *с курём, у положёние, бирёмнна*. А в селата Червоноармейское и Новые Трояны зафиксирана думата *устанала на ред. Бирёмнна, тешка, в пулужёние, трудо, непразна, пълна, времнна, корместа*, — народни определения за бременна жена [БМ:380]. В БЕР откриваме: стб. ОБРЪМЕНННН (Зогр, Асем, Син. тр., Сав. кн.) — Произв.: бременен, обикн. бременна от рус. бременный (заето от стб.); забременея, забременявам; обременя, обременявам. — От иев. **bher-men* `това което се носи` от корена на глагола *бера*, стб. БЕРЖ. Съответно на ст. инд. *bhārta* `носене`, `товар`; гр. *φέρμα* `плод в утроба` [БЕР I: 77].

Аборта в с. Заря се означава с термина *пум`етна*. В БЕР откриваме лексемите *мятам, метна* в значение `хвърлям`, диал. `*раждам не навреме, абортирам*`; стб. ПОМЪТАТН `*хвърлям*` (Мар., Зогр., Ман. хр.). — Произв.: помятам, пометна `*раждам не навреме, абортирам*` [БЕР IV: 447-449].

Обичайната практика, свързана с родилката след раждането, обхваща сравнително малък период, който наситен с много богата обредност. През този период в с. Заря родилката се нарича *лѝхѝса*. *Леѝса, леѝунка, лаѝфѝса, лаѝфѝсница, родѝлѝкѝя, родѝлѝя* — народни названия на родилката в периода до 40 ден след раждането [БМ: 203]. В БЕР лексемата *лехуса* дадена като диалектна: *лехѝса* диал. `родилка` — От нгр. *лехоѝса, лехобѝса*, от стгр. *λεχου* `лежа` [БЕР III: 379]. В българските диалекти родилката се именува различно — *родѝлѝя, родѝлѝкѝя, родѝлѝница, родѝтелѝка, лехѝса, левѝса, лаѝса* и др. [1:472]. Названията с корен *род-* се срещат в екавски говори (Западна България), а *левуса* и др. варианти — в якавски говори (Източна България), *лаунка* — в екавски говори в Македония [2:166]. В бесарабските български села се откриват: *лѝхѝса* (Виноградовка), *лиѝса* (Червоноармейское), *леѝса* (Калчева). Тези думи са фонетични варианти на лексемата *лехуса*, която е от гръцки произход [Геров III:10, РСБКЕ II:17]. Според Ст. Стойков гръцките думи се срещат във всички български диалекти, но сравнително най-много са в Родопите, Свиленградско и Странджа [7:220].

Заедно с термина *раждам* в с. Заря се използват и лексемите *дуб`ѝвам, нам`ѝрам и руд`ѝвам*. В БЕР лексемата *добивам, добѝя* дадена в значение `получавам, произвеждам; раждам`: стб. ДОБЫТН, ДОБЖДЖ `добивам, придобивам` (Ман. хр.) [БЕР I: 401]. Напр.: `*Унѝ н`ид`ѝл`а М`ѝна дуб`ѝ д`ит`ѝ*`. Лексемата *намирам* има много значения. В БЕР откриваме: *намѝря, намирам ... намѝри се` `роди се`* (Смолско, Пирдопско; Доброславци, Софийско; Трънчовица, Никополско; Калояново, Пловдивско) [БЕР 4:484]. Напр.: `*Гѝту Вара са нам`ѝр`ѝ, туѝѝва станаѝ многу д`ѝтна*`. В другите бесарабски български села функционираат лексеми *ражда* (Виноградовка, Новые Трояни, Калчева), *руд`ѝва* (Суворово, Червоноармейское, Яровое).

Раждането на дете се отбелязва със специален обреден хляб, наричан *питка* [3:59]. *Питка, пѝта, колѝн, колѝч, кравай, поѝѝча, тѝрта* — в традиционната народна култура най-универсалното обредно-магическо средство и същевременно безкрѝвна жертва [БМ: 235]. В с. Заря от домашните се меси и

пече *малка п'йтка*. Този обред носи своето название от българската дума *пита*, която в книжовния език означава "кръгъл, плосък домашен хляб; обреден хляб" [РСБКЕ II: 497]. В БЕР съчетанието *малка п'йтка* се дава със значение "първото угощение в дома на родилката на най-близките ѝ" [БЕР V: 263-264]. Същият обред *малка пита* се среща в Калчева, Кирички, Суворово, Яровое. В България този обред е известен навсякъде, но с други наименования — *богородична пита*, *богородична погачка*, *родилна пита*, *първа пита* [1:473; 5:221]. На шестия ден след раждането се меси втора пита, наречена в с. Заря *гул'ама п'йтка*.

Особено важен момент с оглед на бъдещето на детето се смята неговото *ур'исван'е*. То почива на едно твърде древно по своя произход вярване за *орисниците*. Според народната представа в селото, това са три жени, които идват през третата нощ от раждането на детето и всяка му предсказва по нещо. В БЕР откриваме лексемата *орис* със значение "съдба" — Произв.: *орисен* "съдбоносен". — Заето от нгр. диал. *оридѣ* "определяне". *Орисам*, *орисвам*, *орисувам*, *орисване* "определям какъв ще бъде животът на някого, предсказвам". — Заето от аор. форми *орѣда*, *орѣда* на нгр. *орѣω* "определям". *Орисници*, *урѣшници*, *хорѣсници*, *врѣсници* (у банатските българи); *нарѣчници*, *нарѣчници* (Южна Б.); *рѣчници* (Зап. Б.); *с'уденици*, *с'угеници* (Ср. З. Б.) = *Орисница*, обикн. мн. ч. *орисници* "митически същества (по нар. поверие три жени), които определят съдбата на човека на третата нощ след раждането му, наречница", *урисници* (Болград, Бесарабия). — Произв. от *орисам* [БЕР IV:922-923].

В с. Заря кръщаването на дете се нарича *кръшт'ин'ѐ*. Тази дума е производна от думата *кръстя*. *Кръстя* св. *кръщавам* несл. "извършвам обряда кръщение", стб. *КРЪСТЕННІЕ* и *КРЪСТЕННІЕ* "кръщение", *КРЪШТЕННІЕ* "кръщение", *КРЪЩЕНІЕ* "кръщение". — Произв.: *кръстителник* диал., *кръстителница* диал. [БЕР III: 58-60]. В книжовния български език *кръщение* "кръщавка", а *кръщение* "християнски обред, при който се дава име на дете" [РСБКЕ II: 666; СТРЕБЕ: 337]. В говорите на бесарабските българи се употребяват фонетичните варианти: *краштинѐ* (Кирички), *кръшт'ание* (Суворово), *кръшт'аване* (*кръшт'анийе*) (Червоноармейское, Калчева), *кръшт'ѐние* (Виноградовка), *кръшт'авани* (Новые Трояны), *кръштинѐ* (Яровое).

Детето кръщават *кръсн'ик* и *кръсн'ица*. *Кръстник* "мъж, който е кръстил някого"; *кръстница* "жена, която е кръстила някого"... — С наставки -икъ, -ица от общослав. * *кръстьнь* [БЕР III:57].

Новороденото обвиват с *мирд*. На третия ден след кръщаване *кръсница-та* "*в'ад'и д'ит'ѐту ут м'ир'оту*". Лексемата *миро* в книжовния български език е "светено масло, което се употребява в християнски обреди" [РСБКЕ II: 83]. В говора тази дума се употребява и като "парче плат, в който завиват новороденото, за да не стане с него нещо лошо" [6: 98]. В БЕР лексемата *миро* има няколко значения: *миро* църк. "благовонно масло за християнски църковни обреди"; диал. *мирд* "ходене на родилка в черква на 40-я ден след ражда-

нето` (Геров; Смолско, Пирдопско), `парче бял плат, с което повиват новороденото в деня на кръщенето, да не му се случи нещо лошо` (Суворово, Украйна), `парче платно, което кумата подарява на новороденото в деня на кръщенето` (Болград, Бесарабия); стб. МНРО — от сргр. *дѣровъ* `благовонно масло` [БЕР IV:117-118].

Друг важен момент в живота на детето е прохождането. С него е свързан обредът *пристъпулка* (стб. СТЖП-). В съвременния български книжовен език се използва терминът *прощъпалник* със значение: "1) пита или баница, която се меси, когато се празнува прохождане на дете; 2) народен обичай — празнуване прохождане на дете, при което нарочно се меси пита [РСБКЕ III: 902]. В бесарабските говори се използват фонетични и словообразователни варианти на лексемата *пристъпулка*: *пристапулка* (Виноградовка), *пристъпулка* (Яровое), *приштѣпулка* (Суворово), *пруштѣпалник* (Калчева), *пруштѣпалник* (Н. Трояни). За този ден специално се меси обредна питка, която се маже с мед и се раздава на съседи и роднини.

В заключение можем да обобщим:

1. Откъм произход думите: *ба̀бка, бездѣтна, тѣшка, в пулужѣние, бирѣме-на, помѣтна, дубѣ, пита, кръштинѣ, кръсник, кръсница, миро* ("парче плат"), *престѣпулка* са домашни (т. е. славянски). Чуждите думи са гръцки по произход: *лихѹса, ур`исван`е, урисница, миро* ("благовонно масло")

2. Според отношението на разгледаната обредна лексика на с. Заря към съответната на българския книжовен език и на други български говори голямата част от названията имат общобългарски характер. Регионални са термините: *й`а̀лова, т`ѣшка, в пулужѣниѣ, л`ихѹса, нам`ирам, ра̀ждам, руд`а̀вам, ма̀лка пита, гул`а̀ма п`итка, ур`исван`е, урисница, кръшт`ин`ѣ, кръсн`ик, кръсн`ица, пристѣпулка* (думата е характерна само за българския език).

3. Според структурно-семантичният анализ на диалектната обредна лексика в отношението и към общобългарската лексика се установяват следните видове различия:

- а) пълни диалектизми — *л`ихѹса*;
- б) частични диалектизми — *й`а̀лд, т`ѣшка, ърис*;
- в) семантични диалектизми — *нам`ирам* "ра̀ждам";
- г) словообразователни диалектизми — *ба̀бка, пум`ѣтна, пита, кръшт`ин`ѣ*;
- д) фонетико-лексикални диалектизми — *б`ир`ѣм`ѣна, дуб`ѝвам, гул`а̀ма (п`итка), ур`исван`е, кръсн`ик, кръсн`ица*.

И така, наблюденията върху обредната лексика на родилните обичаи в говора на с. Заря свидетелствуват за единството на българския език в неговото многовековно развитие.

Литература

1. Вакарелски Хр. Етнография на България. — С., 1977.
2. Генчев Ст. Семейни обичаи и обреди. Софийски край. — С., 1993.
3. Георгиева В. За обредните хлябове във Великотърновско.// Българска етнография. — С., 1975. — Кн. 2.
4. Еремеев Д. Язык как этногенетический источник. — СЭ. — 1967. — № 4.
5. Колев Н. Българска етнография. — С., 1987.
6. Полтораднева-Зеленина Э. И. Словарь говора болгарского села Суворово Одесской области УССР//СМБД. — 1954. — Вып. 5.
7. Стойков Ст. Българска диалектология. — С., 1968.

Съкращения

- БЕР — Български етимологичен речник. — С., 1977-1999. — Т. 1-5.
БМ — Българска митология. — София, 1994.
Геров — Геров Н. Речник на българския език. — С., 1975.
РБЕ I — Речник на българския език. — С., 1977. — Т. 1.
РСБКЕ — Речник на съвременния български книжовен език. — С., 1955-1957. — Т. 1-2.
СТРБЕ — Съвременен тълковен речник на българския език. — В.-Търново, 1995.
ЭССЯ I — Этимологический словарь славянских языков, т. 1.